EXPRIMAREA FACTITIVULUI ÎN LIMBA GREACĂ

DE

SEBASTIANA POPESCU

Verbelor cu sens factitiv din limba greacă nu le-a fost consacrat încă un studiu cu caracter monografic. Afirmații și presupuneri izolate au fost făcute incidental, în tratate generale dedicate limbii grecești. Absența unui studiu de ansamblu justifică deci prezentarea chiar şi a unor fapte mai mult sau mai puțin cunoscute, dar nesistematizate încă, în încercarea de a prezenta în linii generale evo luția moda lităților de exprimare a acestei categorii gramaticale în greceşte.

În mod curent prin factitive (sau cauzative) se înțeleg verbele care exprimă ideea de « a face pe cineva să facă ceva » sau de « a face pe cineva sau ceva să fie într-un anumit fel, să capete o anumită calitate sau stare »[1]. Deşi aparent diferit, cel de-al doilea sens nu este decît o variantă a definiției propriu-zise (« a face pe cineva să facă ceva », de unde și numele de factitiv), căci determinarea unei calități sau stări nu este decît urmarea declanșării din voința subiectului a unui proces al cărui rezultat este calitatea sau starea pe care o capătă persoana sau obiectul care a trecut prin procesul respectiv.

O analiză mai atentă a faptelor indică drept caracteristică esențială comună tuturor verbelor factitive faptul că ele comportă, în mod logic, existența a două subiecte: primul este subiectul gramatical, iar al doilea este complementul direct, care devine la rîndul lui, logic, subiect, prin faptul că săvîrşeşte acțiunea — subiect activ — sau suferă acțiunea exercitată asupra lui — subiect pasiv.

Categoria factitivului avea în indo-europeană un procedeu propriu de exprimare: formarea de verbe derivate cu sufixul **-éi̯o/e-* şi cu gradul apofonic de obicei *o*[2]. Procedeul acesta era foarte productiv în sanscrită, unde s-a constituit o clasă aparte (clasa a X-a) de verbe derivate cu sens factitiv opuse verbelor simple corespunzătoare. De exemplu: *vid-* « a şti » / *vēdayāmi* « fac să ştie, învăţ »; *darš-* « a vedea »/ *daršayāmi* « fac să vadă, arăt »; *kar-* « a face » / *kārayāmi* « pun să facă »; *bhū-* « a

---

[1] B. Delbrück, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indo-germanischen Sprachen*, Strassburg, 1897, IV, 2, p. 115 şi A. Debrunner, *Griechische Wortbildungslehre*, Heidelberg, 1917, par. 198.

[2] A. Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, ed. a V-a, Paris, 1922, p. 177 și urm.

fi » / *bhāvayāmi* « fac să fie, produc ». Această clasă avea un sistem complet de moduri, timpuri, diateze şi forme nominale, aşa încît în sanscrită se poate vorbi despre o adevărată conjugare factitivă [1].

Faptele din sanscrită duc la ideea că această categorie corespunde unei importante nevoi a comunicării şi de aceea nu se poate să nu-şi fi găsit exprimarea, într-o formă sau alta, într-o limbă cu un sistem verbal atît de dezvoltat ca greaca.

Examinînd faptele greceşti, se constată în primul rînd că, spre deosebire de sanscrită, în greacă exprimarea factitivului se realizează printr-o sumă de procedee disparate, care nu se pot încadra într-un sistem unitar. Se poate totuşi discerne un vechi fond de verbe factitive, formate după acelaşi procedeu ca şi în sanscrită, comun şi altor limbi indo-europene, alături de unele procedee noi, specific greceşti, inegale ca extensiune şi importanţă în limbă.

Sufixul **-éi̯o/e-*, asociat unor radicale verbale cu vocalism *o*, care apare în sanscrită ca element caracteristic al conjugării factitive, a furnizat în greacă un grup restrîns de verbe, cu sens mai adesea iterativ-intensiv şi incoativ. De exemplu φοβέω « a înspăimînta » faţă de φέβομαι « a se teme », φορέω « a face să (se) transporte » faţă de φέρω « a transporta », verbe evident factitive, alături de alte verbe, la care valoarea este mai degrabă iterativă, intensivă sau incoativă. Categoria acestor verbe apare ca arhaică în greacă, dovadă forme de tipul δοκέω-ἔδοξα, ῥιγέω-ἔρριγα. Slaba productivitate a acestui procedeu se datoreşte confuziei acestor verbe cu derivatele în **-i̯e/o-* de la substantivele verbale cu acelaşi grad apofonic (de ex. σκοπέω de la σκόπος), categorie foarte productivă în greacă [2].

Tot de fondul vechi factitiv ţin şi cele cîteva aoriste tematice cu reduplicare de tipul λελαχεῖν, πεπιθεῖν, δεδαεῖν, πεφιδέσθαι, λελαθεῖν, toate întîlnite la Homer. În greacă acest tip nu mai constituie decît o rămăşiţă [3], în timp ce în sanscrită acesta este aoristul obişnuit al prezentelor factitive cu sufix *-éi̯o/e-* [4].

Pierzînd, din motivele arătate mai sus, tipul moştenit de formare a factitivului, greaca a trebuit să caute procedee noi de exprimare a acestei categorii.

Astfel sufixul indo-european **-sko*, care în alte limbi apare numai cu valoare de iterativ-intensiv sau incoativ, este întrebuinţat uneori în greacă şi cu valoare de factitiv. Exemple de verbe net factitive sînt puţine: πιπίσκω « a face să bea » (de la πίνω), ἴσκω sau ἐΐσκω « a face să fie asemănător », πιφαύσκω « a face să strălucească », μιμνήσκω « a face pe cineva să-şi amintească », βόσκω « a face să pască ». Alte verbe ca διδάσκω « a face pe cineva să înveţe » sau μεθύσκω « a îmbăta » pot fi interpretate şi altfel decît ca factitive [5].

Un procedeu destul de productiv îl constituie în greacă crearea de active cu valoare factitivă pe lîngă verbe intranzitive, iniţial numai medii. Exemplele sînt numeroase, în special la Homer: φαίνομαι « a străluci, a fi strălucitor » / φαίνω « a face să strălucească »; δαίομαι « a arde » / δαίω « a aprinde »; τέρπομαι « a se bucura » / τέρπω « a bucura, a înveseli »; ὄλλυμαι « a pieri » / ὄλλυμι « a distruge »; πύθομαι « a putrezi » / πύθω « a face să putrezească »; χολόομαι « a fi mînios » / χολόω « a înfuria » etc.

---

[1] A. Thumb, *Handbuch des Sanskrit*, 2. Aufl., Heidelberg, 1930, p. 399 şi urm.

[2] H. Hirt, *Handbuch der griechischen Laut- und Formenlehre*, Heidelberg, 1912, p. 546–547.

[3] A. Meillet-J. Vendryes, *Traité de grammaire comparée des langues classiques*, 2-e éd., Paris, 1953, p. 205.

[4] *ibid.*, p. 182.

[5] P. Chantraine, *Morphologie historique du grec*, 2-e tirage revu, Paris, 1947, p. 258.

Procesul continuă pînă tîrziu (aproximativ sec. al III-lea al e.n.) prin apariţia de factitive alături de verbe întîlnite la Homer sau în epoca clasică numai la mediu: γεύομαι «a gusta» (Hom.) — γεύω «a face pe cineva să guste» (Plat., Hdt., Plut.); αἴθομαι «a arde» (Hom.) — αἴθω «a aprinde» (Esh., Eur., Hdt.); ἡττάομαι «a fi inferior» (Eur., Xen.) — ἡττάω «a învinge» (Polyb., Diod. Sic.); βουκολέομαι «a paşte» (Hom.) — βουκολέω «a duce la păscut» (Esh., Aristof.). Atestarea aceleiaşi opoziţii în sanscrită (de ex. *cyavate* «a se mişca» — *cyavam* «a pune în mişcare»; *namate* «a se apleca» — *namati* «a apleca») pledează pentru considerarea ei ca o tendinţă veche, moştenită de ambele limbi, dar dezvoltată de greacă.

Această opoziţie de sens între mediu şi activul corespunzător pare să contrazică afirmaţia curentă că mediul însuşi poate avea, în anumite cazuri, valoare factitivă. Se citează în acest caz exemple ca: Θεμισθοκλῆς Κλεόφαντον τὸν υἱὸν ἱππέα ἐδιδάξατο ἀγαθόν. Plat., *Menon*, 93 d; (Παυσανίας) τραπέζαν Περσικὴν παρετίθεντο. Thuc., I, 130, 1; Ἀργεῖοι σφέων εἰκόνας ποιησάμενοι ἀνέθεσαν. Hdt., I, 31 etc.

În aceste exemple valoarea factitivă a mediului nu este decît aparentă; în fapt este vorba de un caz particular al diatezei medii, şi anume, cînd acţiunea se săvîrşeşte în interesul subiectului, ca de obicei, dar nu de către el însuşi; agentul străin care creează asemănarea cu factitivul, nu interesează în comunicare, accentul căzînd exclusiv pe interesul subiectului. În situaţii similare tot fals aspect factitiv au şi unele verbe active, ca în exemplul următor: Κῦρος τὸν παράδεισον ἐξέκοψε καὶ τὰ βασίλεια κατέκαυσεν. Xen., *An.*, I, 4, 10. Este evident că nu Cyrus personal realizează acţiunea, dar acest lucru nu interesează; esenţial este doar faptul că Cyrus este autorul moral al acţiunii.

Al doilea mijloc productiv de exprimare a factitivului constă în apariţia valorii factitive la aoriste sigmatice care se dezvoltă paralel cu aoriste radicale intranzitive: ἔσβεσα «a stinge», faţă de ἔσβην «a se stinge» (Hom.); ἔστησα «a opri», faţă de ἔστην «a se opri»; ἔθρεψα «a hrăni», faţă de ἔθραφον «a se hrăni» (Hom.); ἐβίωσα «a face să trăiască», dar ἐβίων «a trăi» (Hom.); ὤλεσα «a face să piară» — ὤλετο «a pieri» (Hom.).

Aoristele sigmatice reprezintă un vechi tip de aorist indo-european întîlnit şi în alte limbi (sanscrită, latină), dar valoarea factitivă care apare în unele cazuri este proprie limbii greceşti. Ca factitiv, aoristul sigmatic rămîne productiv mai ales dialectal[1].

Aoristele sigmatice medii cu valoare factitivă din Homer nu confirmă ideea unui mediu factitiv, ci apar în general din nevoi metrice: βιώσατο, πλήσατο etc.

Atît în cazul activelor factitive opuse unor medii intranzitive, cît şi al aoristelor sigmatice, sensul factitiv apare în aceeaşi împrejurare: crearea de forme tranzitive alături de altele mai vechi intranzitive. Valoarea factitivă apare în funcţie de reacţia obiectului la acţiunea care se exercită asupra lui: cînd în urma acestei acţiuni obiectul rămîne inert, formele rezultate sînt numai tranzitive; cînd în urma acţiunii exercitate asupra lui obiectul reacţionează, este pus în mişcare, formele create capătă valoare factitivă.

Încă de la Homer, cel mai productiv mijloc de realizare a factitivului în greacă îl constituie prezentele derivate cu sufixul indo-european *-i̯o/e*, care serveşte în greacă în special la formarea denominativelor. Pornind de la un nume (adjectiv

[1] P. Chantraine, *Morphologie historique du grec*, p. 199—200.

sau substantiv), care exprimă o calitate sau o stare, factitivele de acest tip indică procesul prin care persoana sau obiectul dobîndesc calitatea sau starea respectivă. Din combinarea lui *-i̯o-* cu finala temelor nominale au rezultat grupări fonetice simțite în limbă ca noi sufixe. Astfel de la adjective și substantive cu tema în *-o-* s-au creat prezente în -έω și -όω, de la substantive feminine în -α sau -η prezente în -άω, de la teme în -νυ- verbe în -αίνω, de la adjective în -υ- verbe în -ύνω; de la teme nominale în dentală sau guturală verbe în -ίζω și -άζω etc.

Cu timpul, sufixul, care apărea ca derivatul normal al temei respective, începe să se propage și la teme de altă factură fonetică, dar înrudite ca sens. În felul acesta iau naștere grupări semantice care încep să imprime semnificații speciale anumitor sufixe. Dintre aceste sufixe se specializează cu sens factitiv mai ales -όω și -ύνω.

Verbele în -όω dețin, încă din epoca clasică, rolul principal în crearea factitivelor al căror rezultat e o stare. Sensul lor este aproape exclusiv factitiv: χολόω « a înfuria », ὀρθόω « a îndrepta », δηλόω « a face să fie clar, limpede », πυρόω « a aprinde, a face să ardă », φανερόω « a face să strălucească » etc.

Sînt cazuri în care, aparent, sensul factitiv al unui derivat în -όω lipsește, dar o analiză mai atentă îl poate scoate la iveală. De exemplu δεκατόω « a percepe dijmă », dar la pasiv « a plăti dijmă », de unde rezultă clar sensul factitiv al verbului « a face pe cineva să plătească dijmă ». Nu sînt excluse, bineînțeles, nici cazurile cînd -όω rămîne un simplu mijloc de derivare denominativă: μοχλόω « a zăvorî », μουσόω « a instrui pe cineva conform cu regulile artei », ἀξιόω, βιόω etc.

Sensul factitiv al verbelor în -όω este scos în evidență uneori de opoziția cu verbe de stare în -άω și -έω de la aceeași temă: αἱματάω « a fi plin de sînge » / αἱματόω « a însîngera » (αἷμα, -τος); γανάω « a fi strălucitor » / γανόω « a face să strălucească » (γάνος, -ους) ἀτονέω « a fi slab, fără putere » / ἀτονόω « a face pe cineva să fie slab » (ἄτονος, -ον).

Destul de răspîndit la verbele în -όω este și sensul instrumentativ, adică acela de « a prevedea pe cineva cu ceva ». Aceste verbe sînt întotdeauna derivate de la un substantiv și pot apărea ca avînd o poziție intermediară între factitivele de acțiune și cele de stare: στεφανόω « a încorona », πυργόω « a prevedea cu turnuri » (πύργος).

Tot atît de strict specializat pe linia factitivului ca și -όω, sufixul -ύνω creează însă un număr mai restrîns de derivate. Faptul se explică prin aceea că temele în -υ- de la care se formează grupul inițial de verbe în -ύνω reprezintă o categorie numeric mai redusă decît adjectivele în -ο- care constituie baza derivării cu sufixul -όω. Totuși sufixul -ύνω nu se limitează la alcătuirea de derivate exclusiv de la temele în -υ-, ci se extinde, în special la temele în -ο-, care prezintă apropieri de sens cu adjectivele în -υ-: μικρύνω (μικρός), μακρύνω (μακρός) după modelul lui παχύνω (παχύς), λεπτύνω (λεπτύς).

Pe de altă parte, se creează perechi de verbe în -όω și -ύνω derivate de la aceeași temă și avînd același sens, în care formația în -όω apare ca derivatul normal constituit de la o temă în -ο-, pe cînd -ύνω ca o creație analogică: φαιδρόω / φαιδρύνω (de la φαιδρός).

Analogia a acționat și în sens invers: s-au ivit verbe în -όω pe lîngă derivate în -ύνω, constituite de la categorii nominale proprii sufixului -ύνω [1], de la aceeași

[1] A. Debrunner, *op. cit.*, par. 225.

temă şi avînd acelaşi sens: μεγεθύνω « a mări » (de la μέγεθος, -ους, substantiv neutru în -ος, una din sursele derivării cu sufixul -ύνω) şi, paralel cu el, μεγεθόω.

Sufixele -αίνω, -άζω, -ίζω sînt folosite numai secundar şi uneori întîmplător ca mijloace de derivare factitivă. Cîteodată importante grupuri de verbe factitive create cu ajutorul lor pornesc de la simple fapte izolate; de exemplu de la tema μελαν-, cu sufixul -i̯o-, se creează verbul μελαίνω (Hom.), apoi, analogic, o întreagă categorie de verbe care exprimă ideea de « a face pe cineva sau ceva să capete o anumită culoare » generalizează grupul -αίνω, devenit sufix: λευκαίνω (λευκός), χλωραίνω (χλωρός), ἐρυθραίνω (ἐρυθρός).

Sufixele -άζω -ίζω, care ajung să se extindă la aproape toate categoriile de teme nominale, realizează un număr imens de derivate (cca. 1000 în -άζω, 2000 în -ίζω), cu sensuri foarte diferite. Printre alte categorii de sens, factitivul este destul de bine reprezentat, mai cu seamă în cazul sufixului -ίζω: σαφηνίζω « a face să fie clar, limpede »; ἀφανίζω « a face să dispară »; ἀνδραποδίζω « a face pe cineva să fie sclav »; ὀρφανίζω « a face pe cineva să fie orfan »; ὀργίζω « a face pe cineva să se înfurie ».

Formaţiile în -ίζω cu sens factitiv apar uneori alături de verbe în -όω cu acelaşi sens.

În mai mică măsură factitiv este sufixul -άζω: πυκάζω « a face să fie des, a îndesi »; ὀπάζω « a face pe cineva să te urmeze, a lua drept tovarăş ». Unele verbe în -άζω apar ca factitive paralel cu verbe în -όω şi -αίνω de la aceeaşi rădăcină şi cu acelaşi sens: γλυκάζω — γλυκαίνω « a îndulci »; ὑγιάζω — ὑγιόω « a însănătoşi ». Altele, dimpotrivă, au sens intranzitiv şi apar numai în opoziţie cu verbe factitive în -όω şi -αίνω [1]: ὑγραίνω « a umezi » — ὑγράζω « a fi umed »; ἀλεαίνω « a încălzi » — ἀλεάζω « a fi cald »; ἀλλοτριόω « a face pe cineva să fie ostil, duşmănos » — ἀλλοτριάζω « a fi ostil ».

Există numeroase verbe derivate cu alte sufixe decît cele discutate pînă acum, la care valoarea factitivă apare întîmplător, în funcţie de sensul cuvîntului de bază: ἀκονάω « a ascuţi » (ἀκόνη « piatră de ascuţit »), μαλάσσω « a slăbi, a face să fie slab, moale » (μαλακός « moale »).

Unele sufixe specifice factitivului de stare s-au transmis cu aceeaşi valoare în limbile moderne. În greaca modernă funcţia factitivă este preluată de sufixul -ώνω, care continuă pe vechiul -ύνω; în alte limbi, transmis prin latină, apare sufixul -ίζω (rom. *-izare*, fr. *-iser*, germ. *-isieren* etc.), deşi limbile moderne preferă în asemenea cazuri perifraza, atestată, de altfel, parţial şi în greaca veche (φυγεῖν ποιεῖσθαι. Theophr., 7,3), tocmai din cauza lipsei de vigoare şi sistem a procedeelor de exprimare a factitivului de acţiune în greacă.

Mai notăm, tot ca un procedeu sporadic, folosirea prefixelor ἀνα- şi δια-, al căror rol în crearea de forme cu valoare factitivă este cu totul neînsemnată: ἀναβράττω « a face să fiarbă » (Aristof., *Broaştele*, 520) — βράττω « a azvîrli clocotind »; διασφηκάω « a transforma în viespe » (Aristof., *Viespile*, 1072) — σφηκάω « a strînge un corp la mijloc asemenea unei viespi ». Se pare că formarea de verbe factitive cu prefixul δια-, în opoziţie cu verbul simplu corespunzător, era frecventă mai ales în limba vorbită.

Din cele expuse rezultă că în greacă nu se creează ca în sanscrită, de exemplu, un sistem unitar şi regulat de exprimare a categoriei factitivului. Dintre grupurile de verbe amintite, unele apar fie ca arhaisme păstrate în limbajul epic (aoristele

[1] A. Debrunner, *op. cit.*, par. 244.

tematice cu reduplicare), fie ca fapte izolate în limbă (prezentele în -σκω), altele ca procedee relativ productive pînă într-o epocă destul de tîrzie (aoristele sigmatice şi activele factitive corespunzătoare mediilor intranzitive). Singura categorie cu adevărat productivă în greacă, denominativele, îşi datorește bogăția faptului că procedeul derivării denominale era în general în greacă unul din cele mai vii mijloace de creare de noi cuvinte. Dar tocmai coincidența cu derivatele denominative în *-i̯o/e-, care mai aveau şi alte valori, a făcut neproductiv procedeul cel mai potrivit de formare a factitivelor, moştenit din indo-europeană, derivarea cu sufixul -éi̯o/e-, dispersînd şi slăbind prin aceasta întregul sistem.

КАТЕГОРИЯ ФАКТИТИВА В ГРЕЧЕСКОМ ЯЗЫКЕ

РЕЗЮМЕ

Категория фактитива в греческом языке выражалась разными грамматическими средствами. В первую очередь выделяется древний состав фактитивных глаголов, унаследованный из индоевропейского праязыка, состоящий из глаголов с огласовкой -o-,образованных при помощи суффикса *-ei̯o/e- и еще из нескольких тематических аористов с удвоением. Так как этот тип образования совпадал в греческом языке с отыменной деривацией глаголов от глагольных существительных, имеющих ту же огласовку -o-, древний способ образования был заменен новыми: 1) производными глаголами с суффиксом -σκω; 2) образованием активных форм с фактитивным значением от переходных глаголов, первоначально имеющих лишь медиальную форму; 3) сигматическими аористами с фактитивным значением, составляющими пару непереходным коренным аористам; 4) отыменными глаголами, производными при помощи суффиксов -όω, -ύνω, -ίζω, -άζω, -αίνω.

Среди указанных средств единственно продуктивным, стремящимся больше к созданию единой системы, является способ отыменной деривации, одно из самых продуктивных средств словообразования в греческом языке.

LA CATÉGORIE DU CAUSATIF EN GREC ANCIEN

RÉSUMÉ

Le grec ancien exprimait la catégorie du causatif (factitif) à l'aide de toute une série de procédés différents. On y distingue tout d'abord un vieux fonds de verbes causatifs, hérité de l'indo-européen, commun à d'autres langues aussi, composé de verbes à suffixe *-ei̯o/e- et à degré apophonique -o- et de quelques aoristes thématiques à redoublement. À cause de la confusion avec les verbes dénominatifs dérivés des substantifs verbaux à suffixe *-i̯e/i̯o- et avec degré apophonique -o-, le procédé devint improductif et fut remplacé par des moyens nouveaux: 1. verbes à suffixe -σκω; 2. création de formes actives à valeur causative auprès des verbes intransitifs initialement media tantum; 3. aoristes sigmatiques à valeur causative, créations parallèles aux aoristes radicaux intransitifs; 4. dérivés dénominatifs à l'aide des suffixes -όω, -ύνω, -ίζω, -άζω, -αίνω.

Parmi les procédés énumérés, le seul procédé productif, qui tend à constituer un système, est la dérivation dénominative, qui était en grec un des moyens les plus vivants de créer de nouveaux mots.